

FORSKNING I ARBEJDER- KULTUR

Af Flemming Hemmersam

Arbejderkulturforskningen diskuterer et perspektivskifte, en diskussion som også andre discipliner kunne have behov for. Med udgangspunkt i Wolfgang Kaschubas tese om identitetsfinding og identitetsdannelse analyseres her to nyere antologier for deres bidrag til at give faget et skub fremad. Antologierne udkom i 1992 og siden er der udkommet flere nye afhandlinger, der med udgangspunkt i lokalområder tager trådene op.

Selvom interessen for arbejderkultur i de senere år har været faldende, udkommer der til stadighed studier. De sidste fra Tyskland er alle lokalstudier fra Ruhrområdet, Duisburg, Hamburg, Sachsen og Marbach. Studierne om Ruhrområdet og Duisburg anmeldes her.

De andre tre er: Helga Stachow: *Rituale der Erinnerung. Die Maifeiern der Hamburger Arbeiterbewegung zwischen 1890 und 1914*, Marburg 1995; Frank Heidenreich: *Arbeiterkulturbewegung und Sozialdemokratie in Sachsen vor 1933*, Köln 1995; Klaus Schönberger: *Arbeitersportbewegung in Dorf und Kleinstadt. Zur Arbeiterbewegungskultur im Oberamt Marbach 1900-1933*, Tübingen 1995.

Dagmar Kift har samlet 9 artikler, der giver et bidrag til "fornøjelsens historie i den industrielle tidsalders Tyskland" og stiller spørgsmålet, om der kan tales om en arbejderfornøjelseskultur (Arbeitervergnügungskultur) i Ruhrområdet (1850-1914), påvirket af den traditionelle folkekultur, en moderne underholdningsindustri og en herskende kultur, men som også udvikler sine egne træk til brug i arbejderens emancipationsproces og identitetsøgning. Arbejderbevægelsens og dens kulturorganisationer er ikke sat i centrum i denne bog. Det er derimod arbejderens store interesse for markeder (Kirmes), værtshuse og biografbesøg.

Dagmar Kift mener, at interessen for arbejderkultur begyndte med to antologier i 1979 redigeret af Jürgen Kocka og Gerhard A. Ritter, der begge to lagde op til, at arbejderhistorie på det kulturelle område ikke var lig med Organisationshistorie, dvs. at arbejderbevægelseskultur ikke var synonym med arbejderkultur. Endvidere opfordrede de til brug af et bredere kulturbegreb, så kunst ikke opfattedes som lig med kultur. I den vesttyske socialhistoriske forskning håbede man så på at kunne få afdækket nye sammenhænge og modsætninger mellem økonomi, socialstruktur og politik. Men iflg. Kift er det ikke lykkedes, fordi det har vist sig svært ud fra en bred kul-

turopfattelse at få afgrænset arbejderkultur i forhold til andre kulturer som f.eks. den traditionelle folkekultur, massekulturen eller den herskende kultur. Derfor er det kun blevet til "en smule hverdagskultur, en smule gruppekultur, men især en arbejderbevægelseskultur i hele dens bredde" (s. 5). Hun citerer volkskunderen Wolfgang Kaschuba for i 1988 at have sagt, at arbejderkulturforskningen har opnået en større bredde, men stadig mangler en dybde, der beskæftiger sig med "identitetsfindning og identitetsdannelse" (s. 8).

I den af Kift redigerede bog afgrænser forfatterne ikke arbejderfornøjelseskulturen, men relaterer den til folkekulturen på den ene side og den dominerende kultur på den anden, til gruppekulturer, som f.eks. hos håndværkere eller borgerskabet, og til religiøse og regionale kulturer. Selv mener jeg, at en "fornøjelseskultur" bør sættes ind i større sammenhænge som f.eks. den nationale kultur, kapitalismens folkløse og "the lore of the working class".

Dagmar Kift sammenfatter og lægger op til nye diskussioner om Ruhr-arbejdernes forhold til markeder, værtshuse og biografier i bogens indledende kapitel (s. 10-32). Markeder med gøgl og underholdning var der flere af i årets løb, og de hang på mange måder sammen med landbefolkningens festkalender. Dette miljø havde jo leveret megen arbejdskraft til industriområderne i Ruhr. Her var der mulighed for at slappe af, dyrke gamle traditioner, møde noget af det frække, få øje på nye ting som f.eks. de første filmforevisninger og samles i sammenhænge, hvor arbejderne ikke på forhånd var forment adgang. Populære var også de såkaldte "Animierkneiper", hvor kun mænd havde adgang; ligeledes var kroer med store haveanlæg og sale anløbssteder for gårdsangere, små teatertrupper og lign. og havde publikumstække. Og kinematografen (senere biografene) blev til det første udtryk for en kommerciel massekultur. Fra triviallitteraturen hentes stof til de første spillefilm. Forløbere var her skillingstryk og folkebøger, senere kolportageromaner og "kulørte blade", alt sammen noget, der købtes eller kunne fås i legebiblioteker.

Men udviklingen af denne traditionelle folkekultur forsøgte bremses af myndighederne og den herskende kulturs repræsentanter. Det varede ikke længe, før arbejderbevægelsen også aktivt tog del i denne kamp ud fra de samme argumenter, at der nemlig var tale om forfladigelse, pornografi og en kultur, der ikke var værd at bevare. Iflg. Dagmar Kift (s. 26), blev arbejderens klasseidentitet ikke kun udviklet i forbindelse med arbejderkulturbevægelsen og arbejderbevægelsen, men også i forhold til en arbejderfornøjelseskultur, der flokkedes mere om en folkekultur, en borgerlig og en moderne massekultur end arbejderbevægelsens kultur.

Dagmar Kift fastslår, at op til 1914 var arbejderkvinder og -mænd i Ruhrområdet bærere af en selvstændig populærkultur, der gav den kapitalistiske livsform modstand og var så stærk, at den kunne bevare de folkekulturelle traditioner, reagere mod nyt og føre en massekultur ubrudt ind i det 20. århundrede (s. 26) og dermed også en væsentlig del af arbejderbevidstheden (s. 28), som forskningen indtil nu iflg. Kift næsten ikke har interesseret sig for.

Bogens andre bidrag uddyber, hvad Kift har sammenfattet. *Lynn Abrams* giver eksempler på udviklingen af den kommercielle arbejderkultur fra 1850 (s. 33-59) og gør opmærksom på, at antallet af foreninger udenfor arbejderbevægelsen langt overgik denne i medlemstal. Foreningerne kunne spænde f.eks. fra interessen for duer og kolonihaver til etniske og religiøse foreninger; næsten hver aften kunne man deltage i dette foreningsliv samt deltage i andre aktiviteter. Et musikinstrument som en Bandonion blev til "den lille mands klaver" (s. 48) og brugtes ved enhver festlig lejlighed.

Hele denne "kulturelle" underskov i arbejderens liv, som arbejderbevægelsen ikke kunne kontrollere, vendte myndighederne sig imod. Der skulle ryddes op i den, og den skulle kontrolleres. (Behandlings)tilbuddet omfattede bl.a. anlæggelse af offentlige parker og biblioteker i kampen mod smudslitteratur, alkoholisme og kriminalitet. Men kunne arbejderens smag for romanhefter og detektiv- og

eventyrserier ændres til en beskæftigelse med litteraturklassikere og oplysningslitteratur? Undersøgelser viser, at dette ikke skete i større omfang. Hvis arbejderne fandt vej til biblioteket, var det for at låne humoristisk og satirisk litteratur og datidens Morten Korch romaner. Arbejderne blev væk fra parkerne, fordi bestemte regler for ophold blev håndhævet af parkbetjente. De borgerlig-liberale reformatorer ville ikke imødekomme arbejderens smag. Deres drøm om social harmoni forblev derfor en utopi. Senere blev også det nye fodboldspil og de mange lokale fanatiske tilskuere (arbejdere), der mødte op hver lørdag eftermiddag for at overvære spillet, en ny udfordring.

Elisabeth Kosok (s. 60-82) kommer ind på, hvordan myndighederne regulerede udstedelsen af spiritusbevillinger og antallet af danselokaler og mulighed for bal i foreningerne for årene 1879-1914. Endvidere behandler hun fremkomsten af "Singspielhallen", der kan sidestilles med de engelske "Music Halls" med plads til mange mennesker.

Ulrich Linse (s. 83-118) tager de såkaldte "Animierkneipen", tidligere kaldet "pokalkneipe" op, som de udfoldede sig omkring 1900. Der var tale om små vinstuer betjent af kvindelige tjenere for at få mændene til at drikke mere og være alene sammen med dem i et "Weinzimmer" (s. 88) for at "animere til usædelighed". Bl.a. den radikale borgerlige kvindebevægelse reagerede på disse beværetninger.

Jürgen Kinter (s. 119-146) giver en grundig indføring i filmens barndom (-1904) og arbejderbevægelsens forhold til film, og især arbejderens positive reaktioner på disse korte film med de mest kulørte navne og ikke-fin-kulturelle indhold. Filmene blev angrebet af borgerlige oplysningsorganisationer og senere også af arbejderorganisationerne. Kinter har grundigt læst datidens annoncestof i aviserne og kan fastslå, at filmen først og fremmest havde sit hjemsted på "markeder, fester, i cirkustelte, knejper og automathaller" (s. 128) og blev distribueret som "vandrekinematograf" fra sted til sted. Ved århundredskiftet får

de større tyske byer deres faste fremvisningslokaler, og de blev større og større. Endnu i 1910 var standardsammensætningen af programmet: "musikspil, aktualitet, humor, drama, komik — pause — den store attraktion, videnskabelighed, falde-på-halen-komik". Fra 1905 kom de store "filmdramaer" inspireret af datidens trivallitteratur og Music-Hall-melodramaer. Kritisk holdning til samfundsspørgsmål var der ikke tale om. Især var det iflg. Kinter arbejderkvinderne, der sværmede for det nye massemedium. For dem var filmen underholdning og et sted, hvor man slap-pede af, og ikke et sted for belæring. Senere fandt kritikerne af filmen ud af, at de også kunne bruge dette medie på deres egne præmisser, og der blev stillet litterære ("det 19. århundredes borgerlige roman") og kunstneriske krav til dem, samtidig med at en monopolisering af filmudlejningen og -produktionen fandt sted.

Horst Groschopp (s. 147-168) analyserer underholdningsstoffet i arbejderpressen. Her som ved filmen mente arbejderbevægelsen, at folkelig underholdning ikke var eftertragtel-sesværdig i dens presse. Skulle den endelig være tilstede, måtte den tjene klassekampen og hæve kunstmagen. Dog mener Groschopp (en tidligere DDR-forsker), at det mere upolitiske og underholdende stof vandt frem i den socialdemokratiske presse op til 1. Verdenskrig. Men det rettede kommunisterne op på. Groschopp går længere op i tiden og indtager KPD's holdning til underholdning og især "det underholdende kampblad" AIZ (Arbeiter-Illustrierte-Zeitung). Sigende er følgende citat: "Mens socialdemokraterne med kulturelle argumenter vendte sig mod 'smudslitteratur', 'Kino', 'reklamebrøl', 'schlager-sygdom', 'billedbladsbølgen' und alt 'tingeltangel', argumenterede kommunisterne mere principielt. De var principielt imod enhver form for kommerciel underholdningskultur, fordi den efter deres mening styrkede arbejderens 'kulturslaveri'" (s. 160).

Ursula Krey (s. 169-195) interesserer sig for foreninger som ramme for populære fritidsforanstaltninger ("Geselligkeit") efter

1850 som f.eks. biavlerforeninger, en kompensationsmulighed fra hverdagen og ramme for udvikling af en demokratisk debat. Andre typer kunne være foreninger for afholdelse af karneval, dilettantkomedier og satiriske spil samt korsang, eller der var tale om rene selkabelige foreninger med tilhørende fester med bal og dans. Især efter 1900 prøvede statsmagten at regulere og kontrollere denne "kulturelle underskov" af "moraliske" og politiske grunde. Senere udviklede foreninger af denne type sig under arbejderbevægelsens vinger, og det bekymrede også statsmagten.

Michael Schäfer (s. 196-225) beskæftiger sig med det katolske arbejdermiljø i Ruhrområdet fra 1890-1914, forstået "som sub-miljø indenfor et klasseoverskridende katolsk miljø" (s. 197). Udgangspunktet for organiseringen af de katolske arbejdere var de såkaldte "Knappenvereine" af minearbejderkredse. Senere etableredes bl.a. katolske fagforeninger og modsætningsforholdet til SPD voksede. De nye massemedier og ændringer i fritidsmønstreret blev også en udfordring for den katolske kirke.

Ralph Jessen (s. 226-255) afslutter artikelsamlingen. Han skriver om den voksende voldskriminalitet i Ruhrområdet fra 1870 til 1914. Statsmagten for voldsommere fremtilskyndet af borgerskabets angst for arbejderbevægelsens vækst. Fra arbejderne side var der tale om en kropskultur, en mandsverden præget af bestemte æresbegreber. Iflg. Jessen en "proletarisk subkultur" hos især ufaglærte, der havde en tendens til at "afregne kontant", noget som på den anden side bliver modarbejdet af SPD og dets store medlemsskare af faglærte, da man her mente, at det skadede arbejderbevægelsen, hvis tingene ikke gennemførtes på fredelig vis. Iflg. Jessen var der i disse år tale om en brydning internt hos arbejderne mellem en rå og en respektabel arbejderkulturopfattelse.

I bogen *Trotz al ledern! Arbeiteralltag und Arbeiterkultur zur Zeit der Weimarer Republik in Duisburg*, lægges vægten på at beskrive en arbejderbevægelseskultur i Duisburg, dvs. den

undersøger de initiativer, der udsprang fra den lokale arbejderbevægelse indenfor boligområdet, social forsorg/velfærd/velgørenhed (Arbeiterwohlfahrt), fritænkerbevægelse, vandsport, vandresport (Naturfreunde), teater, korsang, ungdomsbevægelse, festkultur og anti-alkoholisme.

Dieter Langewiesche indleder med en præsentation af arbejderkulturens historie i Tyskland og konstaterer, at den "klassiske" (dvs. "die ideologisk bundne", s. 15) arbejderkultur og arbejderbevægelseskultur i dag ikke mere eksisterer, men at der er tale om en endnu ikke udforsket "traditionslinje i en ideologisk ubundet kultur", s. 17), præget af "en bemærkelsesværdig samfundsmæssig demokratiseringsydelse", som arbejderbevægelseskulturen har været med til at præge afgørende. Det nye består i materielle muligheder, som ikke var til stede før, og i at klasseskellene i dag ikke er så bastante, som det tidligere har været tilfældet, selvom der er tale om "små forskelle" (s. 15). Den ubundne kulturtradition kan iflg. Langewiesche føres tilbage til bl.a. folkekulturen og dele af den kommercielle populærkultur, og den burde derfor udforskes noget mere. Arbejderbevægelsens kultur er kun repræsentativ for en mindre del af arbejderne. Ovennævnte bog red. af Dagmar Kift har fat i nogle af de forhold, som Langewiesche efterlyser. At der også skal forskes i den "klassiske" arbejderkultur og arbejderbevægelsens kultur, hænger selvfølgelig sammen med, at eftertiden også må have kendskab til disse kulturelle bestræbelser.

Det kommer *Jürgen Dzudzek* (s. 22-40) ind på i et kapitel om arbejderboliger i Duisburg og omegn. Udviklingen i anden halvdel af det 19. århundrede prægedes af en voldsom befolkningstilvækst. I Hamborn f.eks. femdobledes indbyggertallet fra 1900 til 1911, og i Wanheim anlagde MAN store maskinfabriksanlæg og fik især brug for formere. Arbejderkooperationen imødekom noget af efterspørgselen af boliger, men mange af dem blev bygget af de nye industribaroner, hvor engelskinspirede arbejderkolonier så dagens lys. Hertil kom også almennyttigt boligbyggeri støttet af

byen Duisburg. Dzudzek er inde på, at der i disse arbejdermiljøer/boliger udvikledes en omfattende, mangeartet kulturel aktivitet, som endnu ikke er udforsket.

Reinhold Lengkeit (s. 41-59) beskriver bestræbelserne på arbejdervelgørenhed i Duisburg-området mellem 1919 og 1933 som et centralt element i den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Det drejede sig om at få de sociale forhold forbedret centralt, men også decentralt gennem hjælpeorganisationer. I slutningen af 1. Verdenskrig var der tale om direkte nød, og især arbejderkvinderne engagerede sig i dette arbejde som f.eks. bespisning eller hjælp til nødstedte familier. Senere sørgedes der også for, at arbejderbørn kom på ferie (også i udlandet), på udflugter og fik en meningsfyldt fritid gennem arbejderbevægelsens forskellige tiltag, enten det var underholdningseftermiddage eller jule- og sommerfester, ligesom der f.eks. oprettedes systuer og kurser til uddannelse afledere.

Theo Schneid (s. 60-93) gennemgår i en større artikel den proletariske fritænkerbevægelse i Duisburg og omegn. På landsplan var den efter arbejdersporten den næststørste organisation i 1932 med 550.000 medlemmer og et medlemsblad med et oplag på 437.000. Schneid efterlyser en forskning, der går ud over kun at være en Organisationshistorie. Kulturpolitisk var fritænkerbevægelsen et angreb på kirken med bl.a. afholdelse af borgerlig konfirmation, ligbrænding og begravelse uden præst samt kritik af folkeskolens undervisning i religion. Til masseorganisation udviklede den sig først efter 1. verdenskrig. Schneid mener, at interessen for fritænkeri kan føres tilbage til 1848/49, hvor den så senere får et nedslag især i socialdemokratiske kredse. I Duisburg fandtes før 1914 to fritænkerforeninger, den ene fra 1898 og den anden fra 1906. I slutningen af 1920'erne kom det på landsplan og dels også lokalt til spændinger mellem flertallet (socialdemokrater) og oppositionen (kommunister) med nye organisationer til følge. På den anden side forbød politiet en del af møderne, og fritænkerne var udsat for modforanstaltninger fra religiøs side.

Udviklet blev et ind- og udadventt festmønster til livets (f.eks. dåb, konfirmation, bryllup, begravelse) og årets fester (f.eks. 1. maj og solhvervsfester, søndags- og morgenmøder). Og især drejede kampen sig om at få kirkens indflydelse ud af skolen og udvikle den til en "verdslig skole", også i Duisburg og omegn. Herom redegøres der indgående hos Schneid. Da nazi-regimet overtog magten, blev fritænkerorganisationerne forbudt.

Volker Heckner/Manfred Tietz (s. 94-123) skriver om arbejdvandspport i Hamborn; her opstod den i 1922, lidt forsinket i forhold til andre steder i Tyskland på grund af byens store polske mindretal, der havde sine egne foreninger og partier. Der var tale om roning med bl.a. deltagelse i den første arbejder-olympiade i Frankfurt/M. og svømning. Foreningen opfattede sig selv som en modorganisation til den borgerlige sport og et middel til arbejdernes "frigørelseskamp". Det blev bl.a. demonstreret ved at deltage i arbejderens 1. maj, ved anti-militaristisk holdning, anti-kirkelighed og understøttelse af "Verdslige skoler". Andre former var afsyngelse af Internationale ved indmarch på stadion eller deltagelse i arbejderbevægelsens fester. Foreningen bidrog selvstændigt til udviklingen af en arbejderbevægelsens kultur og til ligeberettigelse ved, at der var så mange kvinder med. Men partipolitik kunne ikke holdes ude. Kommunisternes fremgang afspejlede sig ved fraktionskampe og nye organisationer indenfor arbejdersporten. NS-terroren begyndte i 1932, og alt, hvad der havde med arbejdersport at gøre, blev forbudt og beslaglagt i 1933.

En anden vigtig fritidsorganisation var "tunistforeningen" "Die Naturfreunde", som *Joaquim Fidorra* (s. 124-161) placerer mellem bestræbelserne på en "arbejderforædling" (borgerliggørelse) og en proletarisk modkultur. Han koncentrerer sig om lokalgruppen i Duisburg. Kunne man gennem sociale vandringer nå frem til socialismen? Ideen med kollektivt at deltage i naturoplevelser og foretage bjergvandring går tilbage til 1895, hvor en sådan vandregruppe blev oprettet af socialdemokrater i Wien. Til grund lå også en ro-

mantisk opfattelse og en tro på ad denne vej at kunne løsrive arbejderne fra druk og spil og andre dårlige vaner i storbyen og lade dem opleve naturen. Der er noget økologisk over disse bestræbelser, som i dag kunne virke tiltrækkende. Parti og fagbevægelse var afvisende over for "Die Naturfreunde" og kaldte den et af de utallige forsøg på foreningsmageri, der afsporede den egentlige opgave, men interessen i arbejderkredse spredte sig til flere lande. I Tyskland var der tale om 120.000 medlemmer i 1932, men som vi tidligere har været inde på, skete der også her en splittelse pga. kommunisterne. I 1934 blev "Die Naturfreunde" forbudt af nazisterne. I 1913 stiftedes den første forening i Duisburg, og interessen øgedes især efter 1920 med reorganiseringen af SPD-ungdommen og interessen her bl.a. for musik, lege, folkedanse og kulturelle arrangementer, herunder foredrag om naturvidenskabelige og litterære emner og afholdelse af fester. I Duisburg var også andre end arbejdere medlemmer, og hovedtendensen var, at udgangspunktet indeholdt mere universelle værdier (det sande, det gode, det smukke), der byggede på et borgerligt humanistisk grundsyn end at opfatte proletarisk oplysningsarbejde som forudsætningen for en ændring af samfundet (s. 148).

Også arbejderteatret kom til Duisburg. Herom skriver *Manfred Pojana* (s. 162-180) for perioden 1922-1933. Det hed "Freie Volksbühne" og var tilsluttet "Deutscher Arbeiter-Theater-Bund". Formålet var at give "folket kunsten gennem folket" (s. 162). Teatret skulle ud til brede kredse af befolkningen og ikke kun til klassebevidste arbejdere (s. 167). Det søgtes bl.a. realiseret ved enhedspriser og medlemsskab af en omfattende teaterorganisation. En opgørelse fra 1931/32 viser, at der fra sæsonen 1922/23 på "Freie Volksbühne" i Duisburg og Hamborn blev opført hhv. 36 og 92 skuespil, 48 og 21 operaer og 16 og 80 operetter. Hvor mange af skuespillene, der kunne kaldes arbejderstykker fremgår ikke hos Pojana. Flere arbejdere er kommet i teatret, men repertoiret har nok ikke adskilt sig ret meget fra, hvad borgerskabet normalt over-

værede. Der har dog nok været flere naturalistiske skuespil, ligesom expressionistiske teaterstykker er blevet opført; enkelte, som Pojana kalder "politisk engagerede tidsstykker" af f.eks. Ernst Toller og Friedrich Wolf blev også opført. Pojana er inde på, at grunden til det ringe fremmøde til "seriøse" stykker er, at arbejderne i teaterforeningerne ikke ønskede den slags stykker (s. 175), men især foretrak operetter.

Martina Will (s. 181-222) skriver om arbejdersangbevægelsen i Duisburg mellem 1919 og 1929. Hun analyserer som eksempel "Duisburger Volkschor", stiftet 1904, som udviklede sig til et blandet kor. Med undtagelse af enkelte festskrifter bygger artiklen på avismateriale. Grundholdningen er her som ved "Freie Volksbühne" at give arbejdere mulighed for at stifte bekendtskab med een af kunstarterne og her så selv være med som aktør. Efter revolutionen i 1848 dukkede dilettantspillegrupper op for at underholde i arbejderforeninger. Senere udviklede de sig til sangforeninger og under socialistlovene (1878-1890) fik sangen en mere politisk drejning. Der blev med andre ord sunget arbejdersange. Senere blev borgerskabets repertoire også overtaget (dvs. de klassiske komponister). Nu gjaldt det mere om at synge godt, end hvad man sang, men der blev også plads til arbejdersange som nyindstuderingen af "Dem Kämpfer der Arbeit, Ferdinand Lassalle" med musik af korets dirigent. Filharmoniske koncerter blev afholdt, hvor flere kor var repræsenteret med op til 300 sangere på scenen. Man var ikke bange for at gå i gang med store opgaver, og der blev sunget ved arbejderbevægelsens mindedage.

Reinhold Lengkeit (s. 223-248) kommer ind på SPD-ungdommen i perioden 1910-1935, præget som den var af 1. Verdenskrig og den deraf følgende politiske splittelse. I 1922 med sammenslutningen af de to socialdemokratiske partier (MSPD og USPD) kom ungdomsorganisationen til at hedde "Sozialistische Arbeiterjugend Deutschland"s (SAJ). Der udvikles et internt kulturliv med regelmæssige møder, vandreture, foredrag og sammenkomster

med sang og folkedans, musikaftener og forskellige typer af fester. Iflg. Lengkeit var SPD-ungdommen en udfarende kraft i området, når det gjaldt om at diskutere og praktisere en arbejderbevægelsens kultur (s. 230). Det der udvikledes her, minder om DSU i samme periode i Danmark. I 1933 blev SAJ forbudt af nazisterne, men fortsatte illegalt et par år. Lengkeit skriver også kort om "Kinderfreunde" (1924-1933), der svarer til DUI, med aktiviteter og tiltag, der minder om dem, der også blev taget op i Danmark.

Et arbejderbevægelsens festmønster må skille sig ud fra det borgerlige, fordi man vil noget andet og har andre mærkedage. I Tyskland som i Danmark og andre lande blev der udarbejdet vejledende arbejderfesthåndbøger. Det samme gjaldt for Duisburg. Det skriver *Hartmut Pietsch* (s. 249-269) om i artiklen "Feierkultur der Arbeiterbewegung in Duisburg". Nogle af festformerne praktiseredes allerede fra 1864 i den daværende lassallske "Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein" i Duisburg. I 1873 omtales en "Arbeiterverbrüderungsfest", et stort anlagt agitationsarrangement med faneindvielse og optog gennem byen. Opløsning af den socialdemokratiske vælgerforening med socialistlovenes indførelse i 1878 førte til endnu flere fester med forskelligt indhold, og mindefester for F. Lassalle afholdtes. Den første 1. maj fest afholdtes i 1891. Senere kom maskefester og karneval, arrangeret af arbejdermandskoret "Teutonia", ligesom der blev afholdt vinterfester med opførelse af dilettantstykker, ordsprogslig, tablauxer og en politisk tale. I Weimar-Republikkens tid med en kommunistisk bevægelse ændredes og udvidedes festmønsteret, og nye kulturelle/soziale foreninger kommer til. Der afholdes f.eks. revolutionsmindefester fra 1919, og 1. maj demonstrationerne svulmede voldsomt op. Anti-krigsfester og mindefester for de faldne i 1848 kom til, ligesom der f.eks. kunne være stiftelsesfester for arbejder-samaritterne og lignende. Tale- og bevægelseskor og satiriske indslag ("Røde revyer") dukkede op. Der blev gennemført borgerlig konfirmation, solhvervsfester, skoleafslut-

ningsfester i "verdslige skoler", "proletariske julefester", "proletariske mindefester" (alternativ til søndagsgudstjenesten) og fester i forbindelse med prominente medlemmers død. Med fritænkerbevægelsen opstod alternative fest- og mindedage i forhold til kirken, der så ikke mere havde monopol på dåb, konfirmation, bryllup og begravelse. Nazi-tiden stoppede dette festmønster, men flere af disse festtyper blev taget op igen i DDR.

Den sidste artikel i denne udmærkede antologi handler om den socialdemokratiske arbejderbevægelse og alkohol og er skrevet af *Dieter Oelschlägel* (s. 270-287). Indtil slutningen af det 19. århundrede var det især snaps, der blev drukket. Derefter blev øl foretrukket. I 1913 drejede det sig om 103 l i det første kvartal. I 1920 var det faldet til 34 l, for derefter i 1924 at stige til 61 l og 74 l i 1925. En tiltagende stigning er der tale om i snapsforbruget (2,6 l, 0,21 l, 0,61 l, 0,9 l), så alkoholmisbruget steg. Noget som arbejderbevægelsen måtte vende sig imod. Det gjorde den ved at bygge nye boliger, så man ikke fristedes at hænge på værtshusene, fordi boligforholdene var så ringe, som de faktisk var. Eller også etableredes afholdsforeninger, som her hjemme blev kaldt "Blå Kors". Man var oppe imod "Kong Alkohol". I hele Tyskland var der i 1912 tale om 119 afholdsorganisationer og 74 blade, der støttede disse bestræbelser. Afholdsforeninger kom også til Duisburg og Hamborn. Socialdemokratiet fulgte dette op med bl.a. forslag i Rigsdagen om forbud mod snapsindtagelse, men det var ikke nogen succes. Oelschlägel slutter sin artikel med at skrive kort om "Der Arbeiter-Abstinenter-Bund", stiftet 1. maj 1903, hvor det ikke lykkedes kommunisterne at få nogen indflydelse. Oelschlägel mener, at disse organisationer/foreninger ikke rigtig havde nogen indflydelse på de lokale socialdemokratiske partiforeninger - heller ikke i Duisburg (s. 282-83). Hvorfor skulle folk ikke have lov til en snaps og en øl?

En omfattende litteraturliste (s. 288-302) afslutter bogen.

Jeg vil mene, at artikelsamlingen redigeret af Dagmar Kift har fat i et forskningsfelt, der kunne skubbe arbejderkulturforskningen et skridt videre frem mod det, der hos W. Kaschuba blev kaldt "identitetsfinding og identitetsdannelse". Og sammenholdes det med Dieter Langewiesche's tanker om at forske i, hvad der hos ham kaldes "den ideologisk ubundne kulturs traditionslinje" hos arbejderne, ville det give arbejderkulturforskningen et nyt perspektiv. Noget som forresten i en hel del år er blevet efterlyst af andre fag end lige netop historie.

Dagmar Kift (red.): Kirmes — Kneipe — Kino. Arbeiterkultur im Ruhrgebiet zwischen Kommerz und Kontrolle (1850-1914) — Forschungen zur Regionalgeschichte 6 - Ferdinand Schöningh, Paderborn 1992, VII,258s., DM 58.-, ISBN 3-506-79579-1.

Manfred Pojana und Martina Will (red.): Trotz alledem! Arbeiteralltag und Arbeiterkultur zur Zeit der Weimarer Republik in Duisburg, Klartext Verlag, Essen 1992, 304 s., DM 29.80, ISBN 3-88474-144-6